

11. Naiste õigused ja LGBTQI-inimeste õigused - soolisus ja seksuaalsus inimõigustes

„Ma ei soovi naiste võimu meeste üle, vaid et naistel oleks võim iseeneste üle.“

Mary

Wollstonecraft

„Inimesed olid nii kaua väga vihased. Kui kaua on võimalik „kapis“ elada? Kuulan oma vanemate vendade ja õdede lugusid. Mina ei oleks ellu jäänud. Mind oleks tapetud. Keegi oleks mu tapnud. Ma ei oleks iial jäänud ellu selles elus, mida elasid mu vennad ja õed 1940-ndatel ja 1950-ndatel, sest ma ei suuda vait olla.“[1](#)

Sylvia

Rivera

Naiste ja LGBTQI-inimeste[2](#) sajandeid kestnud õigusteta seisundist tänapäevase inimõiguste doktriinini on olnud pikk tee. See hõlmab muu hulgas mahukat õigustekstikorpust alates naiste diskrimineerimise kaotamise konventsioonist ja Pekingi deklaratsioonist kuni Euroopa Nõukogu soovituseni, mis käsitleb abinõusid seksuaalse ja soolise identiteedi tõttu diskrimineerimise vastu astumiseks.

Olympe de Gouges'i „Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne“ („Naiste ja naiskodanike õiguste deklaratsioon“, 1791), Mary Wollstonecrafti „A Vindication of the Rights of Woman“ („Naiste õiguste õigustuseks“, 1792) ja teised teoreetilised ja õiguslikud alustekstid on sillutanud teed nüüdisaegse arusaama tekkimisele inimõigustest ning eraldi naiste õiguste ja LGBTQI-inimeste õiguste harude kujunemisele. Samas on paljude muutuste esilekutsujateks olnud mitmete riikide naisliikumised, Ameerika Ühendriikide mustanahaliste kodanikuõiguste liikumine ja LGBTQI-inimeste õiguste eest seisvad liikumised.

Naistel ja LGBTQI-inimestel on olnud nüüdisaegsete inimõiguste distsipliiniga – võiks isegi öelda inimõiguste kultuuriga – ambivalentne suhe, sest ehkki eelduslikult

peaksid inimõigused kaitsma ja võimestama kõiki inimesi, on ka selles eluvaldkonnas esiti naised ja soo- ning seksuaalvähemusi tõrjutud või välistatud. Nüüdisaegsed inimõigused ei ole ka veel praegu n-ö valmis. See tähendab, et ajaloolise ebavõrdsuse ja välistamiskultuuri ületamiseks peab endiselt inimõiguste sisu laiendama või muutma, et katta pimealad, nagu lähisuhetes aset leidv soopõhine vägivald, seksuaalvägivald relvakonfliktides, trans- ja intersooliste inimeste reproduktiivõiguste rikkumine riigi poolt jne. Alates 1990-ndatest on inimõigusi kritiseeritud ka selle pärast, et mustanahalisi, sisserännanuid, lesbiseid või madalama sotsiaal-majandusliku taustaga naised ei kaitse inimõigused samavõrra tõhusalt kui lääneriikides elavaid heteroseksuaalseid valgeid keskklassi naised. See peatükk käsitlebki inimõiguste teekonda kolonialistist mehe õiguste kaitsest suverääni omavoli vastu tänapäevase naise ja LGBTQI-inimese hõlmava õiguste doktriinini.

Peatükis annan ülevaate soolisuse ja seksuaalsuse kontseptsioonidest nüüdisaegse inimõiguste doktriini kontekstis. Tutvustan lühidalt nende kahe haru kujunemislugu ning avan kesksete debattide sisu: naine kui subjekt, avalik vs. erafäär, sugu kui sotsiaalne konstrukt, soosüsteem ja soobinaarsuse hülgamine, seksuaalne identiteet kui sotsiaal-kultuuriline konstrukt, intersektsionaalsus, soopõhise ja naistevastase vägivalda kontseptsioonid, Istanbuli konventsioon jm. Samuti viitan peatükis rahvusvahelise õiguse võtmetekstidele ja kohtupraktikale, mis kujutavad endast naiste ja LGBTQI-inimeste õiguste arengu tähelepanuväärseid verstaposte.

Peatükis ei käsitleta naiste seksuaal- ja reproduktiivõiguste temaatikat, v.a trans- ja intersooliste inimeste kontekstis, samuti ei puudutata sügavuti soolise vägivalda teemat. Peatükis ei vaadelda detailselt Euroopa Liidu (EL) soolise võrdõiguslikkuse temaatikat käsitlevat õigustikku³, mis on Eestis kehtiva inimõiguste tekstikorpuse osa. Siiski leidub siin viiteid EL-i kontekstile, kus naistel on teatud poliitikavaldkondades detailsemalt sisustatud õigused (sealhulgas tõhus kaitse diskrimineerimise eest) kui rahvusvahelises õiguses.

Võttis kaua aega, enne kui naiste süsteemse allutatuse ja soolise ebavõrdsuse teemad jõudsid nüüdisaegsetesse rahvusvahelistesse inimõigusi käsitlevatesse lepetesse. Naiste õiguste ajalugu ulatub tagasi vähemalt 18. sajandisse, mil Mary Wollstonecraft üllitas raamatu „Naiste õiguste õigustuseks“⁴ (1792) ja Olympe de Gouges koostas vastukaaluks Prantsuse revolutsiooni aegsele meestekesksele õiguste deklaratsioonile naise ja naissoost kodaniku õiguste deklaratsiooni.⁵ Erinevalt Olympe de Gouges'ist ei võtnud Wollstonecraft sihikule mitte poliitilisi või

kodanikuõigusi, vaid sotsiaalsed ja haridusega seotud õigused, sealhulgas sotsialiseerimisprotsessi.⁶ See lähenemine mõjub inimõiguste kontekstis värskena ka 21. sajandil.

Valgustusajastu naissoost mõttehiiglaste püüdlustest hoolimata tuli esimest rahvusvahelist naiste õiguste lepet oodata 1970-ndateni. Ometi hõiguti veel 1993. aastal Viini üleilmsel inimõiguste konverentsil naisliikumise poolt kuulsaks hüüdlause „Naiste õigused on inimõigused!“, sest inimõiguste doktriin ei olnud leevendanud naiste olukorda, kes kannatasid endiselt piinamise, seksuaalse ahistamise ja ärakasutamise, abiellu sundimise ja tahtevastase steriliseerimise all.

Viini konverents on saanud kuulsaks just selle poolest, et pärast seda pääsesid ka naised inimõiguste kontekstis pildile.⁷ Irooniaga on öeldud, et 1993. aastal said ka naistest inimesed.⁸ Viini deklaratsioonis ja tegevuskavas jõuti naiste õiguste küsimuses esmakordselt üleilmse poliitilise konsensuseni (seni oli selles küsimuses olnud regiooniti suuri erimeelsusi). Deklaratsioonis märgiti, et naiste inimõigusi tuleb edendada, ning tegevuskavas loetleti konkreetseid soovitusi, kuidas saavutada naiste ja meeste võrdõiguslikkus.⁹ Viini konverentsil aset leidnud muutus oli naisõiguslaste võit, mis sai võimalikuks tänu sellele, et konverentsil oli arvukalt naisliikumise aktiviste ning nende koostöö oli edukas – naisi peeti sel aastal konverentsi kõige edukamaks valitsusväliste organisatsioonide koalitsiooniks.¹⁰

Enne Viini konverentsi oli 40 aasta jooksul koostatud diplomaatilistel konverentsidel terve hulk konventsioone, mida peetakse tänini nüüdisaegsete inimõiguste keskseks tekstikorpuseks. Kas saab siis väita, et naine ei olnud selle ajani inimõigusi käsitlevate lepingute subjekt? Ehkki on autoreid, kes selle üle polemiseerivad¹¹, päris nii see ei olnud. Nüüdisajal kehtiva inimõiguste doktriini esimesed ja siiani olulisemad lepped, mis pärinevad 1940. aastatest, räägivad mehest või inimesest, ning üldjuhul soogruppide ühiskondlikust ebavõrdsusest tulenevaid inimõiguste küsimusi ei käsitle.¹² Sugude teema oli arutusel küll juba ÜRO harta ja inimõiguste ülddeklaratsiooni – nüüdisaegsete inimõiguste esimeste alusdokumentide – sõnastamisel. Harta ja deklaratsiooni koostamisel sattus kriitika alla inimõiguste universaalsust ja üldkehtivust väljendama pidanud *igameheõigus (all men)* – teiste hulgas kritiseeris seda Venemaa delegaat –, sest meeste kaudu naiste hõlmamine viitavat meeste ajaloolisele ülemvõimule naiste üle.¹³ Deklaratsiooni jäeti vaidluste tulemusel *all human beings*, mis artiklis 1 on tõlgitud eesti keelde soo põhjal eristamata sõnade abil „kõik inimesed sünnivad vabadena“ ja ülejäänud tekstis *igaühe* õigused. Nii ÜRO harta kui ka inimõiguste ülddeklaratsiooni preambulis on

siiski selgelt sedastatud, et ühinenud rahvad kinnitavad usku naiste ja meeste võrdsesse õigustesse. Kirjandusest on ka teada, tänu kellele lisati sõna *naised* preambulisse.[14](#)

Igaüheõigus on sootuim väljend ning ka esimesed inimõiguslepped ei pidanud üldjuhul sõnaselgelt silmas ühiskonnas valitsevat soolist ebavõrdsust. Kuidas on üldse inimõiguste mõistestikku imbunud soo, soolise ebavõrdsuse ja soolisuse retoorika ning kuidas neid sõnu mõista?

Sotsiaalteadustes on laialdaselt kasutusel ingliskeelne mõiste *gender*, mis viitab soo sotsiaal-kultuurilistele karakteristikatele, samuti sellele, et naiste, meeste, mittebinaarsete ja teiste alternatiivsete sooidentiteediga inimeste käitumismustrid ja rolliootused on määratud sotsiaalsete ja kultuuriliste normidega. Juba ammu on tänu soouuringutele loobunud soo mõiste avamisest bioloogilis-anatoomiliste kirjelduste (*sex*) kaudu. Inglisekeelsele mõistele *gender* ehk sotsiaalne sugu on legaaldefiniitsioon antud ka naistevastase vägivalla ja perevägivalla ennetamise ja tõkestamise konventsioonis[15](#) (tuntud ka Istanbuli konventsioonina, art 3), mis on inimõiguste lepingute tekstikorpust vaadates harukordne – näiteks isegi ÜRO naiste diskrimineerimise likvideerimise komitee (vt pikemalt järgmises jaotuses) kasutas oma 28. üldsoovituse andmiseni konventsiooni algteksti eeskujul mõistet *sex* ehk *sugu* bioloogilises tähenduses.

Siinses peatükis kasutatakse sõna *sugu* just nüüdisaegse sotsiaalteaduste käsitluse järgi, mille kohaselt on sugu sotsiaalne konstruktsioon. Ka minevikus suurt tähendust omanud bioloogilised karakteristikud on sotsiaalselt ja kultuuriliselt tähendustega sisustatud, seega ei saa neid käsitada kui antust või teadmist, mis seisab kõrgemal mõnest muust epistemoloogiast.

Sooline ebavõrdsus viitab soogruppide vahelisele sotsiaal-majanduslikule ebavõrdsusele, eelkõige viitab see kahe suurima sotsiaalse grupi – naiste ja meeste – ühiskondliku positsiooni, võimaluste ja õiguste erinevusele. Soolist ebavõrdsust, mida saab tuvastada eelkõige sotsioloogiliste uurimismeetoditega, tuleb eristada diskrimineerimisest soo tõttu, mis leiab üldjuhul aset konkreetses õigussuhtes ning mille tuvastab vastav võrdõigusorgan või kohus. Inimõiguste lepped sisaldasid kaua aega sätteid, mis keelasid diskrimineerimise ehk konventsiooni sätteid pidi kohaldama kõigile ühtviisi, ilma et inimestel tehtaks vahet nende soo järgi. Alles ÜRO konventsioonis naiste diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta (CEDAW) ja puuetega inimeste õiguste konventsioonis (PIK) võeti tähelepanu alla ka

sooline ebavõrdsus kui ajalooliselt väljakujunenud ebasoovitatav olukord, mida saab ja tulebki õigusaktidega muuta.

- [1](#) Intervjuust organisatsioonile Making Gay History aastal 1989. – <https://www.theguardian.com/us-news/2019/jun/23/i-have-to-go-off-activist-sylvia-rivera-on-choosing-to-riot-at-stonewall> (11.08.2021).
- [2](#) Lesbidele, geidele, biseksuaalsetele, trans- ja intersoolistele ning queer-identiteediga inimestele viidatakse peatükis lühendiga LGBTQI, välja arvatud siis, kui allika autor või uuring kasutab alternatiivset lühendit, nt LGBTI või LGBT. Euroopa Liidu Põhiõiguste Ameti (FRA) 2020. a LGBTI uuring ei hõlmanud queer-identiteediga inimesi ning FRA 2017. a LGBT uuring ei hõlmanud intersoolisi. Transsoolisusega seotud identiteeditähiste tõlkimise kohta vt ka Sepper, M.-L. T nagu trans. – Sirp 11.03.2016.
- [3](#) Kõige põhjalikum eestikeelne soolise võrdõiguslikkuse valdkonna õiguslik ülevaade on ilmunud 2010. aastal: Soolise võrdõiguslikkuse seadus. Kommenteeritud väljaanne (Albi, K., Laidvee, J., Papp, Ü. M., Sepper, M.-L.).
- [4](#) Raili Marling on raamatust tõlkinud valiku lõike, mis on ilmunud ajakirjas Ariadne Lõng (2016/1/2) ja Feministeeriumi kodulehel <https://feministeerium.ee/naise-oiguste-oigustus/> (11.08.2021).
- [5](#) De Gouges, O. Naiste õigused. – Ariadne Lõng 2016/1/2. – <https://enut.ee/files/ariadne-2016.pdf>; Hunt Botting, E., Wollstonecraft, M. mill and woman's human right. New Haven: Yale University Press 2016.
- [6](#) Marling, R. Naiste õigused valgustusajastu ühiskondlikus debatis. 2021. – <https://feministeerium.ee/naiste-oigused-valgustusajastu-uhiskondlikus-debatis/> (11.08.2021).
- [7](#) Sullivan, D. J. Women's Human Rights and the 1993 World Conference on Human Rights, – American Journal of International Law 1994/88 (1), lk 152–67. – <https://doi.org/10.2307/2204032>.
- [8](#) When Women Became Human: 25th Anniversary of Vienna Conference. Women's Human Rights Education Institute 2018. – <http://learnwhr.org/when-women-became-human/> (11.08.2021).
- [9](#) Sullivan, D. J. Women's Human Rights and the 1993 World Conference on Human Rights.
- [10](#) Friedman, J. E. Gendering the Agenda: The Impact of the Transnational Women's Rights Movement at the UN Conferences of the 1990s – Women's Studies International Forum 2003/26 (4), lk 313–31. – [https://doi.org/10.1016/S0277-5395\(03\)00077-3](https://doi.org/10.1016/S0277-5395(03)00077-3).

- [11](#)MacKinnon, C. A. Are Women Human?: And Other International Dialogues. Harvard University Press 2007. – <https://doi.org/10.2307/j.ctvjnrvcck>.
- [12](#)Erandiks on diskrimineerimist keelavad klauslid, millega soovitakse tagada, et lepe kehtiks ühtemoodi kõigile hoolimata inimese soost, rassist, rahvusest jms. Näiteks inimõiguste üldeklaratsiooni art 2 kuulutab, et deklaratsioonis loetletud õigused kehtivad kõigile inimestele nende soost sõltumata. Deklaratsioon on oma aja dokument ning kasutab originaalkeeles sõna sex (bioloogiline sugu) gender (sotsiaalkultuuriline sugu, mis on asendanud täielikult bioloogilise lähenemise soole) asemel ning ei too eraldi välja seksuaalse ega soolise identiteedi küsimust.
- [13](#)Van Leeuwen, F. Women's rights are human rights!. Women's Human Rights, Hellum, A., Aasen, H. S. (toim). Cambridge: Cambridge University Press 2013, lk 242–67. – <https://doi.org/10.1017/CBO9781139540841.012>.
- [14](#)Adami, R., Plesch, D. (toim). Women and the UN: a new history of women's international human rights. Milton Park, Abingdon, Oxon, New York, NY: Routledge 2021.
- [15](#)Naistevastase vägivalda ja perevägivalda ennetamise ja tõkestamise Euroopa Nõukogu konventsioon. – RT II, 26.09.2017, 2.